

ДИСКУСІЇ

Н.О.Білоус (Київ)

ІМІТАЦІЯ РЕЦЕНЗІЇ

(із приводу вміщеної в «Українському історичному журналі» (2008, №5) рецензії Т.Ю.Лютої на книгу Н.О.Білоус «Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування» (К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008))

Загальновідомо, що наближення до пізнання істини можливе лише у формі наукової дискусії або рецензії, яка передбачає критичний аналіз виконаного дослідження. Такі дискусії можуть бути плідними, якщо дотримуватися критеріїв наукової полеміки й, звичайно ж, питання, стосовно чого має вестися дискусія: тих проблем, які поставлені в роботі, чи тих, які становлять особистий інтерес для рецензента? Науковцям властиво прискіпливо ставитися до вже написаних та опублікованих текстів, шукати в них огріхи та неточності. Іноді критичний погляд допомагає авторові не лише виразніше побачити власні прогалини, а й визначитися щодо подальших напрямів досліджень, однак це трапляється тоді, коли рецензентові йдеться передовсім про пошуки істини.

На жаль, за жанром і стилем рецензія Т.Лютої¹ далека від цих зразків, а скидається радше на спробу дискредитувати в очах наукового загалу ще одного дослідника, який «наважився» зайнятися близькою для рецензентки київською тематикою². Складається враження, що Т.Люта взяла на себе функцію останньої інстанції – головного судді всіх праць із «києвознавства», а також мірила наукового доробку того чи іншого історика. Утім, чи може вона претендувати на таку роль? Спробую далі показати, що упередженість, недостатня фахова компетентність і, зокрема, невміння відчитувати документи стоять на перешкоді таким амбіціям. Продемонструю це на прикладі останньої її рецензії, спровокованої появою моєї книжки.

Почнемо з «неприємної дрібниці», яка передовсім «впала в око» рецензентці і страшенно її сприяла (рец., с.219) – вступного слова народного депутата України, голови Фонду муніципальних реформ «Магдебурзьке право» М.Поживанова, за сприяння якого була видана монографія. Для Т.Лютої це не що інше, як «наївна апеляція до 500-літньої традиції київського самоуправління» і «закарбована в історію персональна передвиборча програма» політика – претендента на посаду київського міського голови (рец., с.219). Варто нагадати, що М.Поживанов не висував свою кандидатуру на цю посаду, а між тим у 2000 р. саме завдяки фінансовій підтримці очолюваного ним фонду побачило світ видання «Корпус магдебурзьких грамот українським містам», підготовлене до друку професором В.Ульяновським. Правду кажучи, якомога більша кількість таких «неприємних дрібниць» на шляху поміж виконаним дослідженням і його оприлюдненням могла б суттєво прислужитися історичній науці.

Основна маса критичних зауважень рецензентки стосувалася першого розділу моєї праці – «Огляд історіографії та джерел», тобто традиційного вступного розділу, метою якого зазвичай є окреслення загального стану досліджуваної проблеми і орієнтування читача в найважливіших історіографічних здобутках, а не детальний аналіз усього, що було коли-небудь із цього приводу написано. Цілком природно, що кожен автор при цьому керується частково і власним чуттям, власними пріоритетами, а не лише загальноприйнятною шкалою цінностей. Нагадаю також, що аналізові історіографії магдебурзького права була присвячена захищена ще 1999 р. дисертація Т.Гошко, про яку згадує сама авторка рецензії³. Утім, у шановної рецензентки є нагода зламати стереотипи писання подібного розділу у своїй майбутній монографії.

Скидається на те, що рецензентці йдеться не стільки щодо применшення мною внеску М.Грушевського та В.Щербини в розвиток українських урбаністичних студій, на чому вона так палко наголошує (хоча йшлося передовсім про відсутність потреби детального аналізу робіт М.Грушевського, уже проведеного моїми попередниками⁴; основні ж праці В.Щербини були мною згадані, як і загалом його внесок у києвознавство), скільки про мою позитивну оцінку окремих праць сучасних дослідників. Так, Т.Люта була вкрай здивована згадуванням у монографії праці відомого археолога Г.Івакіна «Історичний розвиток Києва». На її думку, текст цієї книги буквально «тоне у прикладній історичній топографії», тож вона «мало придатна до застосування у правничій розвідці» (рец., с.221). Відповідаючи, зазначу, що, по-перше, автор сам вправі визначати, які праці прислужилися йому в написанні тексту, і применшувати тут роль відомого археолога Г.Івакіна у дослідженні історії середньовічного Києва видається абсолютно несправедливим і некоректним. А, по-друге, моя монографія не є «правничою розвідкою» – вона присвячена соціальним аспектам історії київської міської громади, яка функціонувала на основі норм маґдебурзького права в окреслений період, про що, зрештою, повідомляє назва книги та анотація до неї.

Ще дужче Т.Люту розсердило згадування мною в позитивному контексті монографії археолога С.Климовського про соціальну топографію Києва, адже свого часу саме з-під її пера вийшла нищівна рецензія на неї⁵. Шановна рецензентка, очевидно, вважає, що її думки цілком достатньо, аби та чи інша праця назавжди зникла з історіографічного обрїю. Додам, що праця С.Климовського була «активно критикована свого часу» тільки Т.Лютою, котра сама заплуталася в урбаністичній термінології⁶.

Розповідати про науковий доробок львівських істориків-урбаністів, із працями яких я добре обізнана, у книзі, присвяченій історії київської міської влади і самоврядування, навряд чи доцільно, як того хоче рецензентка. Тим більше, не варто вдаватися у запропоноване нею порівняння львівської маґдебургії з київською, оскільки вони у принципі не надаються до порівняння, що зрозуміло, мабуть, усім фахівцям, більш-менш обізнаним з історією обох міст. Тим часом Т.Люта, схоже, не розуміє того, що львівська маґдебургія – це цілком інша модель функціонування німецького права на українських землях, адже протягом довгого часу вона діяла в контексті польського земського права, тоді як київська маґдебургія – литовського. Доводиться навіть нагадати моїй опонентці, що привілей на маґдебурзьке право Київ отримав не від польського короля, а від великого князя литовського Олександра, причому за взірцем столичного Вільна. Ще більш недоречним видається порівняння національних громад Львова і Києва, оскільки в Києві їх, по суті, не існувало, за винятком нечисленної громади вірмен, яка не мала автономії (про це, до речі, наголошено у працях Я.Дашкевича⁷, а також зазначено на сторінках моєї книги (с.87, 124–125)).

Захопившись критицизмом, Т.Люта припустилася ряду фактичних помилок. Зокрема, солідаризуючись із непідтвердженою джерелами гіпотезою І.Каманіна про київське міщанське походження Богдана Хмельницького⁸, вона посилається на такі документи – купчу міщанина Яцька Богдановича Хмеля від 27 квітня 1627 р. Василеві Ходиці-Креницькому на дім у Києві та на універсал київського полковника Павла Яненка-Хмельницького від 11 червня 1654 р. про надання порожнього «пляцу» городовому отаманові Петрові Бутримовичу (рец., с.220 та прим. №2 на с.224). І справді, «люде места Киевского присуду права майдеборского» Яцько Богданович Хмель та його дочка Гашка Яцьковна Хмелівна продали за 40 кіп гр. лит. половину Хмелівського пляцу (тобто місце під забудову, а не дім) Василеві Ходиці-Креницькому, але не 1627 р., як чомусь вважає Т.Люта, а в 1607 р.⁹ Відомо, що сам покупець помер близько

1617 р., а його тестамент датується 11 вересня 1616 р.¹⁰, отже, він аж ніяк не міг діяти у 1627 р. Проживання у Києві міщанської родини Хмелів (крім Яцька Хмеля, тут мешкали ще купці Ничипор, Стефан і Богдан Хмелі) зовсім не вказує на міщанське коріння гетьмана, або споріднені зв'язки з цією родиною. Більш вірогідною видається версія про шляхетське походження Б.Хмельницького, яку доводять українські історики¹¹. Додам, що міщанське прізвище Хмель (Хміль) було доволі поширеним і в інших містах Речі Посполитої – воно фіксується з XIV ст. і входить, зокрема, до 1000 найпопулярніших прізвищ у Польщі¹². Натомість, не можемо відкидати версії щодо спорідненості Б.Хмельницького з іншою київською купецькою родиною – Сомковичами (Сомками), зокрема з війтом Богданом Сомковичем (роки врядування: 1653–1660), який, своєю чергою, був споріднений із родиною Пінчуковичів. Саме їхні земельні володіння у Києві стали предметом уваги гетьмана, який 18 серпня 1654 р. видав універсал про передачу спадковим правом маєтності Пінчуковичів війтові Б.Сомковичу¹³.

Що стосується відомої київської родини Ходик, стосовно якої Т.Люта також висловила низку критичних зауважень, то на ній варто зупинитися детальніше. «Головним фігурантом» моєї роботи рецензентка називає Василя Ходика, приклад із життя якого нібито «свідчить про доволі невиразний і перехідний стан київської верхівки, а саме із бояр, через міщанський стан у шляхетський, а далі на підставі володіння – у найвищі ешелони влади тогочасної Речі Посполитої» (рец., с.220). Щодо колишнього мозирського боярина, який став київським міщанином-купцем на початку 1570-х рр., київським радцею у 1575–1586 рр., лише у 1589 р. набув шляхетство й у 1609 р. отримав титул земського урядника («скарбного землі київської»), згадка про «вищі ешелони влади» Речі Посполитої звучить занадто курйозно. Кар'єру цієї людини описав ще 1882 р. В.Антонович¹⁴, не могла не згадати про нього і я у своїй книзі. Звичайно, ті окремі епізоди з історії родини Ходик, частина яких була мною введена в обіг вперше, є лише маленькими фрагментами великої історії вкрай цікавої київської родини, що заслуговує на окреме дослідження.

Утім, таке дослідження намагалася здійснити сама Т.Люта, виклавши результати своїх пошуків в окремій статті у київському журналі «Art. City. Construction»¹⁵. Ця робота сповнена численних помилок, а деякі її коментарі та наукові «прозріння» змушують хіба розвести руками. Ось приклад: «В 1586 г. Василь становится собственником части имения Креничи под Киевом, которую ему уступили Богуш Глебоцкий и его жена Федора. Вместе с частью этого села Ходыка приобрёл возможность – по традиции – именоваться Ходыкой-Креницким, как это было у знатных родов, которые имели в составе фамилии дополнения, указывавшие на место владения родовой земельной собственностью: Мышки-Варковские, Мышки-Холоневские и пр. Таким образом, фамилия угасшего рода князей Креницких (!?) (підкреслення тут і далі моє – Н.Б.), которые утратили имение по династической линии, была «присвоена» Ходыкой и в дальнейшем основание владения Креничами позволяло ему претендовать и на княжеский титул»¹⁶. Коментуючи цей пасаж, почну з деталей: імена продавців насправді такі – київський зем'янин Богуш Гулкевич-Глібовський та його дружина Федора Федорівна Тишанка. Продано було 16 серпня 1586 р. не частину с.Креничі, а цілий маєток, що засвідчує випис із київських гродських книг від 22 серпня 1586 р. про введення у володіння цим селом Василя Федоровича Ходики (до цього акту додано ще й реєстр майна)¹⁷. А згадані Т.Лютою претензії Ходики на князівський титул є цілковитою фантазією дослідниці. Далі читаємо: «Женой Ходыки стала представительница одного из старейших киевских патрицианских родов Пося (Ефросиния) Митковна»¹⁸. У такий сміливий спосіб дочка київського купця Федора

Митковича перетворилася на «представницю давнього київського патриціанського роду».

У розділі «Наследники и наследство» Т.Люта виявила не менш «вражаючі» знання генеалогії родини Ходик: «Сыновья Василя – Фёдор и Василь – унаследовали отцовское имущество. Главной целью, которой добивался сам Ходыка-Креницкий, были, конечно, уряды – должности, которые могли передаваться по наследству. Точная дата занятия им должности киевского скарбного неизвестна. Но с 1612 г. должность киевского войта занимал сын Фёдор. [...] Уже в 1644 г. сын Фёдора Андрий, внук Василя, унаследовал эту должность вместе с правами на недвижимость, но конкуренция со стороны его родных братьев Иосифа (который в 1637 г. занимал должность киевского войта) и Ивана в 1631 г. привела братьев в суд. [...] Последнему Ходыке – Андрею – в 1649 г., во время Освободительной войны, пришлось стать тем, кому довелось расплачиваться за весь род. По обвинению киевских же мещан и духовенства он был взят в плен запорожскими казаками и убит в Триполье по дороге на Сечь»¹⁹. Відсіваючи зерно від полови, поясню, що, по-перше, Василь Ходика-Креницький мав не двох, а лише одного сина – Федора, який успадкував усе його майно згідно з уже згаданим заповітом²⁰, а, по-друге, він 21 березня 1633 р. отримав привілей на уряд не скарбника, а чернігівського підстоля²¹ і ніколи не був київським війтом. Натомість привілей на київське війтівство від 20 липня 1612 р. отримав молодший брат Василя – також на ім'я Федір²². Син київського войта Федора Ходики – Андрий – отримав привілей на війтівство 18 травня 1644 р.²³, але він був не онуком Василя Ходики-Креницького, а молодшим сином його брата Федора. Нагадаю також, що уряд київського войта ніколи не передавався у спадок²⁴, як стверджує Т.Люта (і це вже не дрібна помилка, а принципово невірне твердження, яке належить дослідниці, що претендує на роль знавця київської міської проблематики). Поза тим, рецензентка віднесла події 1625 р. до ... 1649 р., помилково стверджуючи, що Андрия Ходика вбили запорожські козаки у Трипільлі по дорозі на Січ, тоді, як насправді від рук козаків загинув його батько²⁵.

Урешті, у своїй останній публікації Т.Люта ще більше заплуталась у генеалогії цієї родини, помилково назвавши київського войта Федора Ходика Василем, тобто переплутала (чи ототожнила?) його з братом: «1625 рік був ознаменований новими кривавими сутичками у Києві: козаки взяли в полон і вбили у Трахтемирові київського войта Василя Ходика та священника Трисвятительської церкви»²⁶. Авторка при цьому покликала на «Декрет комісарського суду у справі про захоплення козаками уніатської церкви св.Василя в Києві та вбивство ними її настоятеля о. Івана Юзефовича» (21 січня 1626 р.) зі збірника документів, підготовленого М.Довбищенком²⁷.

Насправді ж про загибель київського войта йдеться не у цьому, а в іншому документі (№89) того ж збірника. М.Довбищенко, так само, як П.Сас²⁸, Т.Кемпа²⁹ і автор цієї статті, користувався одним і тим же джерелом – листом київських радців до воєводи Томаша Замойського від 1 червня 1625 р., де міщани скаржилися на дії козаків: «...A niedosyc ieszcze na tem maiąc woita nasze[go] czlka iusz w leciech podeszłych bendące[go] Theodora Chodykę ułapiwszy z pissarzem mieiskim od ktorego y podarki niemaie za to, ze go zywcem do Woiska na Zaporozie prowadzic mieli pobrawszy, a tego nie dotrzymali, ale wyprowadzwszy go z miasta do Trypola w szesciu milach sciąc kazali y ścięto go niewinnie»³⁰. Отже, із цього невеличкого фрагмента листа зрозуміло, що козаки стратили київського войта Федора Ходика, а не Василя Ходика; про священника Трисвятительської церкви тут узагалі не йдеться, натомість згадується міський писар, якого козаки схопили разом із війтом. У документі оповідається про те, що войта стратили у шести милях від Трипільля, а не у Трахтемирові, як пише Т.Люта.

Що ж до жалів рецензентки за тим, що мені не вдалося у вступному розділі «представити всю палітру архівних полів», використаних у дослідженні, то можу хіба що порадити їй уважно перечитувати примітки, а також перелік джерел наприкінці монографії, оскільки для Т.Лютої, як спробую показати далі, це заняття, схоже, видається обтяжливим, а відтак – необов'язковим.

Так, читаючи підрозділ 2.1. «Магдебурзьке право в Центральній-Східній Європі та запровадження його в Києві», вона не зауважила у примітках прізвищ німецьких і польських істориків, голосливо закинувши, що основні положення, викладені мною на с.37, «цілком запозичені з відомої статті М.Владимирського-Буданова» (рец., с.221). Насправді ж ішлося про міркування відомого польського історика-урбаніста Р.Щигла, на чю працю я неодноразово посилаюся у примітках³¹, тоді, як зі статті М.Владимирського-Буданова мною використано лише одне речення, де йдеться про функції війтів у німецьких містах, що, до речі, і зазначено у примітці на с.37. Додам, що крім київського вченого про це писали й інші історики – С.Естрайхер, М.Фредберг, К.Камінська, яких я теж згадую у тій самій примітці. Складається враження, що Т.Люта взагалі не ознайомилася з прикінцевим списком літератури, що дало б їй змогу зрозуміти, якою саме літературою я користувалася, і, принаймні, зрозуміти, що мені знайома не лише стаття М.Владимирського-Буданова «Німецьке право в Польщі і Литві»...

Закидаючи мені помилки в підрозділі «Запровадження магдебурзького права у Києві», рецензентка, по суті, не зрозуміла, про що мені йшлося. Вона пише: «Захоплення вистеженням точної дати надання Києву магдебургії якоюсь мірою засліплює історика і вона сама не помічає алогізмів у своїх твердженнях. Так, зокрема, під час аналізу привілею 1494 р. Н.Білоус підкреслює, що це є перша згадка про наявність у Києві війта, як ознаки «німецького права» (с.47), однак кількома сторінками далі (с.51) авторка пише, що перша документальна згадка про існування в Києві війта міститься у привілеї від 14 травня 1499 р.» (рец., с.221–222).

Передусім зазначу, що шукати сліди або найбільш ранні згадки локаційних привілеїв варто і потрібно, оскільки саме з цих документів починається «метрика» будь-якого міста на магдебурзькому праві. Такі дослідження проводили польські історики-урбаністи, шукаючи за браком оригіналів та копій текстів локаційних привілеїв будь-які згадки про них, роблячи різні припущення, бодай гіпотетичні. Як відомо, «метрика» Києва почалася за багато століть до надання такого привілею, але сам привілей став важливим моментом в історії міста, бо з нього розпочалося самоврядне життя киян, про що дізнаємося, до речі, з листа (а не привілею, як пише Т.Люта) великого князя литовського Олександра від 14 травня 1499 р. київським війтові, бурмистрові та радцям. Тут, окрім війта, уперше згадуються інші київські міські урядники, що прокоментовано мною у книзі на с.51 так: «Перша документальна згадка про існування в Києві війта, бурмистрів, радців міститься у згаданому вже листі великого князя литовського Олександра від 14 травня 1499 р., що свідчить про наявність початкових організаційних форм міського самоврядування». Таким чином, рецензентка, не дочитавши речення до кінця, або навмисно обірвавши цитату, звинуватила мене в алогічних твердженнях, які притаманні їй самій. А щодо мого нібито захоплення вистеженням точної дати надання Києву першого привілею на магдебурзьке право, то на цей синдром «страждало» багато істориків: В.Антонович, П.Клепатський, М.Закревський, Ф.Леонтович, М.Грушевський, І.Каманін, В.Щербина, а серед наших сучасників – Н.Яковенко, Г.Боряк, П.Сас, Т.Круглова, О.Русина, про що також згадано у книзі.

Т.Люта провела трудомістку роботу зі збірки використаних мною джерел із реґестами «Каталогу документів з історії Києва XV–XIX ст.»³² і була чомусь

україн здивована тим, що я в монографії посилалася на відповідні архівні фонди, а не на номери реєстрів цього каталогу (нібито матеріалом дослідження має бути каталог, а не тексти документів!), а також тим, що я використала лише частину джерел, внесених до каталогу. Зайве доводити, що каталогом я користувалася як важливим довідковим виданням (про це згадано у першому розділі монографії), однак джерельну базу дослідження, зрозуміло, складала не реєстри, а тексти привілеїв, сеймових ухвал, листів київських воєвод, міщан та інших документів із фондів Головного архіву давніх актів у Варшаві, Центрального державного історичного архіву України у Києві та багатьох інших сховищ. Свідченням цього є рясне цитування по всьому тексту монографії. Крім того, у польських та російських архівах мені вдалося виявити чимало джерел, які не ввійшли до «Каталогу», – наприклад, привілеї на київське вїтївство, видані мною в журналі «Архіви України» (2002 р.)³³. Авторка рецензії чомусь не помітила інформації про це, уміщеної як у примітці, так і у списку літератури, порадивши мені їх опублікувати (!) (рец., с.223). Крім того, скрупульозний джерелознавчий аналіз, а також ряд нових виявлених джерел дозволили мені передатувати частину документів, зафіксованих у «Каталозі». Можливо, цьому варто було б присвятити спеціальну увагу, однак джерелознавчий аналіз видавався мені зайвим з огляду на інше тематичне спрямування книжки.

Даючи негативну оцінку викладеному матеріалові у підрозділі «Дольне місто» в київській міській агломерації та «Просторовий поділ міста», Т.Люта продемонструвала слабку орієнтацію в урбаністичній термінології. Так, їй удалося відшукати на території Києва аж чотири юридики! Такий умовивід, мабуть, зроблено на підставі інформації Г.-Л. де Боплана, який дійсно писав про «чотири великих юридики» у Нижньому місті³⁴. Але слід узяти до уваги, що французький військовий інженер мав на увазі чотири *юрисдикції*, яким підпорядковувалися кияни. Тоді, як поняття *юрідика* означає земельну власність духовної або світської особи в межах міста чи передмістя, вилучену з-під юрисдикції загальноміського уряду, а *юрисдикція* – це: 1) право чинити суд, розглядати і вирішувати правові питання; 2) сфера, на яку поширюється таке право³⁵. Звідси бачимо, що Т.Люта просто переплутала *юрідики* з *юрисдикціями*.

Із погляду права, кияни дійсно підлягали чотирьом юрисдикціям: 1) магістратській або міській; 2) замковій; 3) земській; 4) церковній. У Нижньому («Дольному») місті крім території, що перебувала під юрисдикцією магістрату, існували такі юридики: замкова, підпорядкована воєводі та його намісникам, Біскупщина (Біскупське містечко), що знаходилася під владою біскупа, юридики Кирилівського, домініканського, бернардинського монастирів та інші церковні й монастирські юридики, а також численні приватні або шляхетські юридики, точну кількість яких за браком джерел неможливо визначити. Натомість поняття «магістратська юридика» взагалі не існувало, про що відомо всім дослідникам історії міст часів пізнього середньовіччя та раннього нового часу. Отже, не з'ясувавши для себе, що ж таке «юрідика» і «юрисдикція», Т.Люта, сама заплутавшись у цих термінах, намагалася ще більше заплутати читачів. До речі, на нерозуміння рецензенткою цих термінів вказувала ще у 2003 р. М.Долинська³⁶, проте, як бачимо, без жодних наслідків.

До питань, що цікавлять безпосередньо Т.Люту, однак які досить далекі від безпосередніх завдань моєї монографії, належать демографічна і соціотопографічна проблеми. Тож зауваження стосуються моїх демографічних підрахунків. Мушу повторитися: за наявної джерельної бази вони можуть бути лише приблизними. На с.85–88 книги представлено приблизні обрахунки чисельності населення Києво-Подолу за даними фіскальних джерел, а на с.88 – підсумкові дані по Києво-Подолу й усьому Києву порівняно з іншими містами Речі Поспо-

литої. Коefіцієнт 6 при підрахунках чисельності населення застосовують як середній і загальноприйнятий у сучасній історіографії, тож вигадувати якийсь інший коефіцієнт, як того хоче рецензентка, немає сенсу. Що ж до соціотопографії, то попри маргінальність цих сюжетів із перспективи тематики книжки, мені вдалося дещо додати до загальновідомих на сьогодні фактів – крім трьох відомих назв вулиць Києво-Подолу, встановлено ще вісім, а також локалізовано деякі юридики. Додам, що демографічні показники, етнічний склад, соціальна та станова-професійна структури населення Києва стали предметом окремого дослідження, опублікованого вже після виходу книги³⁷.

Звісно, дуже втішно, що рецензентка позитивно оцінила третій розділ монографії – «Організація та структура міської влади», зокрема перший підрозділ «Війтівство і лава», хоча й не помітила того, що публікація про київських війтів уже вийшла кілька років тому³⁸, а у книзі наведено більш повні й точні дані. Зазначу, що й інші підрозділи – «Міська рада», «Інші урядники й слуги магістрату», «Міська канцелярія», «Соціально-правове становище міських урядників та їхні доходи» – є також цілком новаторськими, де вперше в українській історіографії представлено і висвітлено ці проблеми.

Зовсім непоміченим для рецензентки залишився четвертий розділ праці – «Управління містом», де розглядаються не менш важливі для історії Києва питання: «Юрисдикція міської влади», «Міське судочинство», «Напрями діяльності ради». У першому підрозділі йдеться про таке важливе для міського соціуму питання, як прийняття до міського права, тобто набуття міського громадянства і присяга на міщанство, яку складали охочі вступити до міської громади. Характеризуючи міське судочинство в Києві, я висвітлила функції війтівсько-лавничого і радецького судів, джерела магдебурзького права, на конкретних прикладах розповіла про судову практику в Києві. В останньому підрозділі охарактеризовано всі напрями діяльності міської ради, які вдалося встановити за джерелами, і проаналізовано фінансові зловживання міської влади (с.189–190). Усе це перекреслено в рецензії закидом щодо відсутності таких даних у книзі, ба більше – мене звинувачено в тому, що я пропоную читачам «картину ідилічної правової управлінської досконалості» (рец., с.224).

Те ж саме стосується наступного розділу – поза увагою Т.Лютої залишилися наведені у праці приклади силового вирішення проблем і численних конфліктів міської влади з представниками воєводської адміністрації (див. розділ 5 «Зовнішні контакти міської громади», с.202–211, 217–219), монастирями і шляхтою (с.220–244), а також суперечності, пов'язані з жовнірськими і козацькими постоями у місті (с.191–192). Єдине, чого справді не знайде читач на сторінках моєї книги, так це слів «рекет» і «хабарництво», з приводу чого шкодує шановна рецензентка. На мою думку, реалії XVI – першої половини XVII ст. не варто підганяти під ці модерні поняття. Адже тогочасне суспільство було буквально пронизане стосунками «дару – віддару», тож відрізнити «подарунки» від «корупції» – проблема складна не лише для історика, а й для героїв мого дослідження (див. с.212, 214).

Авторку рецензії зацікавило й те, чому в монографії не згадуються «п'яні наїзди на чужі шинки, законно чи незаконно побудовані у визначених владою «цирклях» пропінаційної торгівлі» (рец., с.224). Спробую пояснити. Замість окреслення «пропінаційна торгівля» я вживаю інше – шинкування, торгівля напоями. Застосовані мною терміни є, по суті, синонімічними, однак мають очевидну перевагу перед тим, що пропонує Т.Люта, оскільки належать до української традиції. До проблеми шинкування у Києві рецензентка виявилася «небайдужою» й у своїх висновках, зазначивши, що «структура праці наводить на ідею дослідження окремих аспектів діяльності київської міської влади (на-

приклад, шинкування)» (рец., с.224). Як відомо, шинкування, пропінаційна торгівля належали до сфери міського господарства й були невід’ємною частиною щоденного життя міщан (і не тільки міщан), про що принагідно зазначено у книзі, однак постає питання – чи так уже й повинні всі сюжети, які цікавлять рецензентку, міститися у книжці, загалом присвяченій іншій тематиці?

Ряд зауважень Т.Лютої стосуються матеріалу, викладеного у розділі 5.3 «“Козацький фактор” у житті міста». Зокрема, авторка рецензії закидає «спрощення стосунків між містом і козаками», а також приписує мені твердження про те, що «козацтво було цілком чужим елементом для Києва» (рец., с.223). Тут знову постає питання про специфіку прочитання Т.Лютою чужих текстів (про особливості читання рецензенткою джерел уже йшлося). Цей розділ, нагадаю, починається з речення про те, що «козацтво було невід’ємною складовою структури населення Києва й більшості міст південно-східного пограниччя» (с.245), а далі йдеться і про козацькі двори на території Києво-Подолу, і про «козакуючих» міщан, і про «довгий період» мирного співіснування київських міщан і козаків. Серед іншого, на підтвердження своїх аргументів, Т.Люта навила приклад перерозподілу 10 січня 1597 р. двору, який належав Якимові Мощеннику, про що зберігся ув’язчий лист королівського дворянина Юрія Муковецького зем’янинові Олександрові Вороні (Вороничу) (рец., с.223). Рецензентка закидає мені незнання цього документа, який насправді використано у книзі на с.253! Тут і далі (с.253–254) наводяться й інші приклади відібрання міської нерухомості у козакуючих киян, чого Т.Люта теж не помітила. Ще далі на конкретних прикладах із джерел представлено всю палітру взаємовідносин київських міщан із козаками, які не можна ідеалізувати, адже мали місце і конфронтація, і взаємодія, особливо напередодні та в перші роки Національно-визвольної війни (с.255–272).

На сумлінні авторки рецензії залишаю її некоректні закиди щодо «позитивістичної праги документальної бази» (рец., с.224), а також сумніви в позитивних наслідках дії маґдебурзького права у Києві і засвоєння його мешканцями, що вона охарактеризувала як невдалу спробу «європеїзації» Києва. Про смаки, звісно, не сперечаються, але реанімувати архаїчну ідею народницької історіографії про негативну роль маґдебургії, мабуть, усе ж таки не варто.

Насамкінець виникає ще одне питання: чому набір власних не завжди позитивних емоцій, суб’єктивних суджень і вражень, а також далеких від фахових критичних зауважень Т.Люта оформила у вигляді рецензії у поважному науковому академічному виданні? Відповідь видається доволі очевидною. Плюралізм думок і відсутність наукової цензури іноді сприяють проникненню на сторінки серйозних видань подібного роду рецензій, а, точніше, псевдо-рецензій. У даному випадку маємо справу не тільки з браком професіоналізму, а й з дилетантською маніпуляцією, перекручуванням фактів і незнанням історичної термінології, тобто не з фаховою рецензією, а лише з її невдалою імітацією.

¹ Див.: Люта Т.Ю. Н.Білоус. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування // Укр. іст. журн. – 2008. – №5. – С.219–225.

² Див., напр., її рецензію на книгу С.Климовського «Соціальна топографія Києва XVI – першої половини XVII ст.» (К., 2002): Люта Т. У пошуках неіснуючого міста, або Манівці топографічного методу // Український гуманітарний огляд (далі – УГО). – Вип.8. – К., 2002. – С.150–158.

³ Гошко Т. Маґдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській та польській історіографії: Дис. ... канд. іст. наук. – К., Інститут археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського, 1999.

⁴ Гошко Т. Указ. праця. – С.47–51; Заяць А.Є. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII століть // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць

і матеріали міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 105-й річниці від дня народження М.С.Грушевського. – Л., 1994. – С.155–161.

⁵ Люта Т. У пошуках неіснуючого міста, або Манівці топографічного методу // УГО. – Вип.8. – С.150–158.

⁶ Див. рецензію М.Долинської у відповідь на рецензію Т.Лютої: Долинська М. Термінологічні спокуси та пастки для українських «соціотопографів» // УГО. – Вип.9. – К., 2003. – С.31–39; відповідь С.Климовського обом рецензенткам: Моїм рецензенткам, або знову про соціотопографію // УГО. – Вип.10. – К., 2004. – С.251–256.

⁷ Дашкевич Я. Les Arméniens à Kiev (de la deuxième moitié du XIII au XVII siècle // Armenian studies études arméniennes in memoriam haig berberian / Dickran Kouymjian editor. – Lisboa, 1986. – P.185–214; Вірменське самоврядування Києва в межах магдебурзького права XV–XVII ст. // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – К., 2000. – С.133–136.

⁸ Каманин И. Догадка о происхождении Богдана Хмельницкого из среды киевских мещан // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1898. – Кн.12. – С.15–18.

⁹ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.1473. – Оп.1. – Д.630.

¹⁰ РГАДА. – Ф.1473. – Оп.1. – Д.646. – Л.1 об. – 2; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С.240.

¹¹ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – К., 1954. – С.61–63; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К., 1993. – С.43.

¹² Див.: 1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce. – Warszawa, 2002. – S.77.

¹³ Крикун М.Г. Ще один невідомий універсал Богдана Хмельницького // Записки НТШ. – Т.ССЛІІ. – Л., 2006. – С.542.

¹⁴ Антонович В.Б. Ходьки – ворота городского самоуправления // Киевская старина. – 1882. – №2. – С.235–261. Передрук цієї статті: Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С.160–185.

¹⁵ Лютая Т. Структуры былой повседневности // Art. City. Construction (Київ). – 1999. – №3. – С.50–51.

¹⁶ Там же. – С.51.

¹⁷ РГАДА. – Ф.1473. – Оп.1. – Д.588, 589.

¹⁸ Лютая Т. Структуры былой повседневности. – С.51.

¹⁹ Там же.

²⁰ РГАДА. – Ф.1473. – Оп.1. – Д.646.

²¹ Оригінал привілею зберігається у: Riksarkivet w Sztokholmie. Zbiór Skokloster. Księga wpisów Metryki Koronnej z lat 1628–1636 za panowania Tomasza Zamoyskiego. Мікрофільм: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Mkf E 8636. – Szpula 1 a. – К.247–247 v.

²² Biblioteka Kórnicka PAN. – Rkps 323. – К.59.

²³ AGAD. – Metryka Koronna. – Ks.189. – К.53 v.

²⁴ Ці події описані у книзі: Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – С.93–113.

²⁵ Детально про це див.: Там само. – С.261–263.

²⁶ Див.: Люта Т. Конфлікт навколо собору Святої Софії в Києві у першій половині XVII століття // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку. – Л., 2008. – С.203.

²⁷ Архів Української Церкви. – Т.3: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Підгот. М.Довбищенко. – К., 2001. – Док. №92. – С.372–373.

²⁸ Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 1998. – С.179–184.

²⁹ Kępa T. Sprawa zabójstwa wójta kijowskiego Teodora Chodyki przez kozaków. Przyczynę do wyjaśnienia sytuacji na Kijowszczyźnie w przededniu powstania kozackiego 1625 r. (publikacja źródeł) // Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci prof. J.Staszewskiego. – Т.2. – Toruń, 2003. – S.289–300.

³⁰ AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – Sygn.337. – К.40; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – С.263.

³¹ Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст. // Проблеми слов'язнавства. – Л., 1990. – Вип.42. – С.17–21.

³² Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упор. Г.Боряк, Н.Яковенко. – К., 1982.

³³ Білоус Н. Привілеї на київське вйтівство XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України. – 2002. – №1-3. – С.112–124; Привілеї на вйтівство київським міщанам Черевчєям // Архіви України. – 2002. – №4-6. – С.239–242.

³⁴ Боплан Г.-Л., *де*. Опис України. – К., 1990. – С.28.

³⁵ Див.: Білоус Н. Магістрат і юридики в Києві у XVI – першій половині XVII ст. (соціально-правові взаємини в місті) // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип.5. – К., 2005. – С.107.

³⁶ Долинська М. Термінологічні спокуси та пастки для українських «соціотопографів» // УГО. – Вип.9. – С.33–36.

³⁷ Білоус Н. Соціальна та професійна структура населення Києва у світлі фіскальних джерел другої половини XVI ст. // Соціум. – Вип.8. – К., 2008. – С.107–118.

³⁸ Білоус Н.О. Київські вйти XVI – першої половини XVII ст. // Київська старовина. – 2002. – №3. – С.32–51.